А вірш "Разлука" у деталях відтворює атмосферу прощання: *"И на вокзалах воздух плотный / Свистки тревожные сверлят"*, змальовує атрибути далекої дороги: *"Обклеенные чемоданы / Сдают носильщики в багаж"*, *"Уже взмахнул зеленым флагом – / В фуражке алой – бритый бог ..."*, *"И – как у птицы перелетной – / У путников застывший взгляд"* та сам ритуал від'їзду: *"И мы прощаемся, мы плачем, / Мы обрываем разговор ..."* [1, 370].

"Чемоданний настрій" у вірші В. Лебедєва "Письма разлуки" моделюють такі словосполучення, як: *"вокзалы гремели"*, *"слезы и разлука"*, *"расставаться и уезжать"* [1, 179].

Висновки. Отже, образ міста в поетичному світі поетів літературного угруповання "Скит поетів" постає в різноманітних ракурсах: це і сучасне європейське місто з його численними будівлями та вуличками, і місто, на тлі якого відтворено спогади ліричного героя, перемежовані із суб'єктивним сприйняттям духу, атмосфери міста, відчуттям душевного спокою та гармонії в ньому, а інколи це "чуже", протиставлене "рідному", місто.

Література

1. "Скит". Прага 1922–1940 : Антология. Биографии. Документы / вступ. ст., общ. ред. Л. Н. Белошевской ; сост., биографии Л. Н. Белошевской, В. П. Нечаева. – М. : Русский путь, 2006. – 768 с.
2. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического : избранное / В. Н. Топоров. – М. : Прогресс – Культура, 1995. – 624 с.
3. Sladek Z. České prostředí a ruská emigrace (1918–1938). In: Duchovní proudy Ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice 1919–1939 / Z. Sladek. – Praha : Eurislavica, 1999. – 234 s.

УДК 821.161.2 В. Стус

Галина Колодкевич
(м. Київ)

ВАСИЛЬ СТУС І НІМЕЦЬКОМОВНІ ПОЕТИ: РЕЦЕПЦІЯ ІНШОГО

У статті проаналізовано рецепцію Василем Стусом німецькомовних поетів, а саме: Р. М. Рільке й Пауля Целана. Використано їхні коментарі й роздуми про переклад, які розглянуто крізь призму літературно-філософських студій,

© *Колодкевич Г. В., 2011*

присвячених осмисленню Іншого, проблеми ідентичності. Переклад сприймається як діалог, як шлях до Іншого.

Ключові слова: В. Стус, Р. М. Рільке, Пауль Целан, поезія, переклад, діалог, Інший, ідентичність, вигнання.

Колодкевич Г. В. Василий Стус и немецкоязычные поэты: рецепция Другого. В статье проанализирована рецепция В. Стусом немецкоязычных поэтов, а именно: Р. М. Рильке и Пауля Целана. Используются их комментарии и размышления о переводе, которые рассматриваются сквозь призму литературно-философских учений о Другом, проблеме идентичности. Перевод воспринимается как диалог, как путь к Другому.

Ключевые слова: В. Стус, Р. М. Рильке, Пауль Целан, поэзия, перевод, диалог, Другой, идентичность, изгнание.

Kolodkevych G. V. Vasyl Stus and German-language Poets: the Reception of the Other. The article elucidates Stus's reception of two German-language Poets: R.M. Rilke and Paul Celan. The author uses some comments and reflections about the role of translation in poets' life. Their translations are looked at through the literary-philosophical studies of the Other, the problem of identity. The translation is considered to be a dialogue, a way to the Other.

Key words: V. Stus, R.M. Rilke, Paul Celan, poetry, translation, dialogue, the Other, identity, expatriation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Поезія здатна представити людині світ позамежових речей, це зустріч із чужим, незнаним. Поет, який через переклад долучається до творінь іншого митця слова, починає з ним розмову. У випадку, коли він виявляється конгеніальним авторові, між ними виникає діалог, який дозволяє перекладачеві прожити духовний досвід Іншого, а отже, і, як вказує Е. Левінас, "взяти на себе долю Іншого" [3, 356]. Творчість В. Стуса дотепер залишається однією з найскладніших для літературознавців. Це пов'язано і з проблемою варіативності тексту його оригінальних творів, з віднайденням адекватного для В. Стуса літературного контексту, і з роллю перекладів, які займають особливе місце в його напрацюваннях, і у виробленні власного голосу загалом. Оскільки ставлення В. Стуса до перекладів і оригінальних творів було рівноцінне, він не сприймав термін "переклад", а означив це як "віддача у своїй мові твору чужого автора" [9, 339]. Саме тому збірка "Час творчості – Dichtenszeit", що належить до періоду "Палімпсестів", складається з двох частин: оригінальної творчості й перекладів (як, до речі, і втрачена збірка "Птах душі", доказом цього є епістолярна спадщина митця).

Першими намагалися осмислити переклади В. Стуса упорядники його творів, яким довелося формувати корпуси збірок періоду "Палімпсестів" (М. Гончарук, М. Коцюбинська, Д. Стус), та дослідники-компаративісти (Д. Наливайко, Л. Рудницький, Ю. Хорунжий, О. Калашник, Л. Кравченко тощо).

Попри значну кількість авторів, яких В. Стус перекладав українською мовою з німецької (Р. М. Рільке, І. Бахман, Х. Вайзе, Й. Х. Гюнтер, Й. В. Гете, Б. Брехт, В. Клемм, П. Целан, Е. Кестнер тощо), **метою** статті є розгляд творчості лише двох поетів, а саме: Р. М. Рільке та П. Целана, – які, як і багато інших письменників, були співрозмовниками Стуса під час найскладніших життєвих випробувань і de facto стали його літературним контекстом. Мета зумовлює розв'язання низки **завдань**, серед яких:

– ґрунтуючись на досідженнях Е. Левінаса [4], П. Рікера [8], Д. Наливайка [5; 6], Т. Гавриліва [1], визначити крізь призму філософських і літературознавчих досліджень Свого–Іншого, автентичності–ідентичності роль перекладацьких студій В. Стуса, Р. М. Рільке, П. Целана у становленні їхніх естетичних поглядів;

– з'ясувати можливості діалогу В. Стуса, П. Целана і Р. М. Рільке, прослідкувати життєві, світоглядні й художні точки перетину;

– розглянути особливості рецепції Іншого / Чужого, взаємодію різних культур і вплив на формування творчої й національної ідентичності митців.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Імагологія з її теоретико-методологічними засадами справді є адекватним підходом до розв'язання проблематики цього дослідження. Літературно-філософські студії, присвячені осмисленню Свого та Іншого, проблеми ідентичності, відкривають перспективу і дають можливість поглянути на переклад під новим кутом: як діалог двох митців, як шлях до Іншого для віднайдення власної ідентичності.

У статті йдеться про двох німецькомовних письменників Р. М. Рільке, П. Целана та українського поета В. Стуса, які не знали один одного, проте були відкриті (і досі відкриті!) до діалогу в поетичному просторі. Кожен із них був також і перекладачем, адже вони розуміли, що такі "зустрічі" з іншим митцем дозволяють "вийти за власні межі" [3, 78], спроба переступити мовні межі і тим самим

створити нову мову, результатом якої постає поезія, яка за своєю універсальністю нагадує музику, тобто є загальнолюдською.

В. Стус перекладав твори тих письменників, чиї художньо-естетичні характери, духовно-поетичний досвід, філософська глибина резонували в його душі. У цьому випадку "Інший є не лише протилежністю Того самого, але належністю до внутрішньо інтимного конституювання його сенсу" [7, 391]. Насамперед переклади сприяли творчому зростанню. У листі до рідних В. Стус наголосив: "Рільке я перекладу. Бо знаю, що це потрібно – мені" [9, 18]. Як зазначає Т. Гаврилів, Я самовизначається через Іншого, пізнає себе, відтак будує свою ідентичність у розмові з Іншим [1, 17], зрештою, неможливо уникнути того, щоб "образ Іншого [...] виявлявся принаймні не меншою мірою продовженням мене самого і мого простору" [4, 95]. Слід зазначити, що звернення одного поета до іншого впливає на обидвох, адже деякі художні особливості Стуса-митця перенесені й у переклади. Стус міг змінити в тексті перекладу домінантну структурну позицію певних образів, мотивів. Як зазначає Л. Кравченко, таке "втручання у загальну тональність і сенс, безперечно, свідоме" [2, 65]. Окрім цього, він намагався увиразнити думку автора, проте інколи навіть доводилось порушувати загальну текстову структуру твору. Найбільше Стус боявся приблизної, неадекватної віддачі найбільш герметичних частин твору. Коментуючи свого Рільке і переклади М. Бажана, особливо "темні" шматки тексту, В. Стус пише: "Не певен, що маю рацію, але хочу мати – і саме тут – рацію, хочу, щоб і Рільке мав на увазі саме це" [9, 180]. Епістолярна спадщина Стуса є чудовою ілюстрацією ставлення поета до Рільке. Описи художнього світу австрійця часом нагадують самокоментарі. Зокрема, про "Дуїнські елегії": "Він пише про світ, ніби винесений за межі життьового інтересу [...]. Це думи людини, що живе пам'яттю про світ, пам'яттю, що наглухо відгородила його від світу... Через цей бінокль своїх – мертвих – очей він дивився в космічну порожняву, «бачачи» «світ» [...]. Це ситуація межи – ситуація самоусвідомлення межипростору: себе в межи просторі" [9, 165]. Таке сприйняття Рільке одночасно можна розглядати і як характеристику текстів періоду "Палімпсестів". Те, що В. Стусові не імпонувало в австрійського поета, – це його безплотність, адже Рільке "надто – не від життя", "грішний чистотою своєю у світі по страшній війні 1914–1918 р., про яку йому не ходило, здається" [9, 427]. Проте В. Стуса завжди захоплювала налашто-

ваність Рільке на духовне пізнання незбагненного, філософічність, європейськість його творчої натури та загальнолюдськість поезії.

П. Целан, як і В. Стус, вів діалог з Р. М. Рільке, на що вказує потужна з ним інтертекстуальність. Обидва німецькомовні поети мали широкий перекладацький діапазон, причому, як і В. Стус, вважали віддані твори рівноцінними з їхніми оригінальними. Для П. Целана переклад – це "тривале спілкування з тим, кого перекладаєш, з його мовою загалом і з його мовленням зокрема, себто у вірші" [6, 220]. Часто поети, яких перекладали П. Целан і В. Стус, ставали для них відправною точкою для власних творінь. До того ж, у них була схожа манера творення – варіантами. Зокрема, відомі декілька варіантів тексту "Фуги смерті" ("Танго смерті"), основний текст якої віддав українською мовою і В. Стус.

Наступна особливість, що поєднує цих трьох митців і проявляється в їхньому поетичному світі, – це феномен вигнання, який мав два вияви: зовнішній, спричинений історичними чинниками, та самовигнання, тобто внутрішня свідома відчуженість, яка наприкінці життя стала особливо гострою. Характеризуючи цю особливість у Рільке й Целана, П. Рихло пише, що на поетів, їхню творчість вплинуло "народження й зростання [...] на периферії німецькомовного простору – в таких ізольованих анклавах, як Прага й Чернівці; певна відрубність від сучасного обом поетам літературного процесу в країнах німецької мови, з яким вони були пов'язані доволі спорадично, обравши для себе роль наднаціональних, європейських космополітичних поетів" [6, 130]. Щодо В. Стуса, його вигнання, принаймні на рівні національному, було, на відміну від Р. М. Рільке й П. Целана, не добровільним, адже тогочасні політичні й соціально-історичні чинники надали йому ганебну роль злочинця. Проте, як наголошував В. Стус, під час ув'язнення він став українцем (до того він був українофілом). Отже, саме зіткнення з Чужим простором допомагає йому увиразнити національну ідентичність. На поетичному рівні процес цього увиразнення часто виникає в образі страсного шляху: "[...] *десь Україна – там, / уся в антоновім огні / жахтить усеочам. / До неї ти від неї йдеш, / страсна до неї путь*" [8, 118]; "*Пильнуй страшну стезю страждань / спізнай смертельні чари / дороги добр і почезань, / свавілля і покари. / Бо ти – це ти, це ти і ти, / бо ти і є Вітчизна*" [8, 130]. Дистанціюючись від "рідної чужини", ліричний герой перебуває в пошуках втраченої автентичності буття. Він знаходить її

в Чужому просторі, який робить більш виразною суть Свого, що вибудовується лише як внутрішній сакральний простір у ньому.

Проте не лише ліричний герой В. Стуса відчував духовну спорідненість із Україною, а всі три поети, кожен по-своєму, пов'язані з нею, вбачаючи у східнослов'янському світі особливий фермент духовності.

Спочатку варто звернутися до Рільке, творчість якого переконує в анаціональності і належить як німецькомовній, так і світовій культурі, проте з тяжінням до праслов'янства. Зв'язки Рільке зі східнослов'янським світом вперше проаналізував Д. Наливайко, який у своєму дослідженні [5] наводить записи Рільке, що стали результатом його подорожей Україною, яку він сприймав як "одвічну Русь", як "праландшафт", де людина стає свідком творення світу, тобто бачить світ очима Бога-Творця [5, 728]. Результатом подорожей Рільке в Україну і Росію стало нове розуміння завдань поезії, що найкраще виявилося в збірці "Часослов" і "Нових поезіях", на чому наголошують дослідники, зокрема й Д. Наливайко. Із вражень Рільке про Україну Стус переклав вірш "Смерть поета", який постав у результаті відвідин Канева і могили Т. Шевченка. Рільке намагався наблизитись до східнослов'янської культури і через переклади. Він видав німецькою "Слово о полку Ігоревім". Тобто, попри свій космополітизм, Рільке все ж шукав певної тверді, духовної вітчизни. Адже "ідентичність передбачає самореференційність і референційність. Самореференційність мислить стосунок Я до себе, референційність – стосунок Я до Іншого" [1, 17]. Тому здобуття національної й особистої ідентичності передбачає обов'язкову віднесеність до Чужого, саме це забезпечує адекватне ставлення до себе самого та Іншого.

Поезія П. Целана, яка, з одного боку, як і творчість Рільке, була космополітичною, з іншого – виявляла трагічну роздвоєність митця, між пошуками своєї національно-етнічної єврейської приналежності та духовно-культурним німецьким простором, у якому він існував. П. Целан народився в полікультурних Чернівцях, проте говорити про опертя на єврейську автентичну культуру надто складно, адже вона в ньому повнокровно не працювала, а стала швидше комплексом. Його мати ще до Голокосту була ревною прихильницею німецької культури. І, як зауважує П. Рихло, сам факт того, що "Muttersprache" перетворилася на "Mördersprache", став його екзистенційною травмою [10, 8].

Реальні пошуки національної ідентичності П. Целана в художньому просторі виявляються у візіях катастрофізму, згарища, попелу, урни з прахом, рани для ліричного героя. Зокрема, у "Фузі смерті": *"труна ваша буде у хмарах, вам буде не тісно в труні"; "золото кіс Маргарити, попіл твоїх сула міфів"* [9, 108]; "Стислій оповіді": *"Роки. / Роки. Роки. Палець / мацає зверху, знизу, мацає / всюди: / шов відчутний. Тут / зяє відкрита рана"* [9, 105]; "Тепер, матусю": *"Що виросло б, матусю, – квіт чи рана, – / коли б і зник у снігах Вкраїни"* [10, 49]. Отже, якщо Рільке ще вірив у світову гармонію, був у пошуках духовної вітчизни, то Целан, що пережив Голокост, був не здатний до цього, адже його устами вже промовляли мерці.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, літературно-філософські студії Свого–Іншого дали можливість поглянути на роль перекладів у творчості В. Стуса, якими поет частково сформував свій духовний літературний контекст, тому що в реальний контекст шістдесятництва й дисидентства його можна відносити досить умовно, адже він не здобувся там на адекватне сприйняття. Були розглянуті роздуми В. Стуса і П. Целана про переклад як шлях до Іншого, як діалог із ним. Завдяки перекладам Рільке, Целан і Стус намагалися вийти за межі мови, щоб піднятися до універсальної, загальнолюдської поезії своєю оригінальною творчістю, і цей шлях завжди проходив через Іншого / Чужого, як спроба вийти за межі Я.

У статті зроблено акцент на точках перетину в біографіях, творчих манерах й естетичних поглядах митців. Осмислено феномен вигнання (зовнішнього – національного, історико-культурного і внутрішнього як самовигнання). Воно торкнулося усіх трьох поетів, проте кожен із них по-різному переживав цей стан і передав у творчості. Висвітлено зв'язки Рільке й Целана з Україною.

Такі дослідження відкривають нові перспективи в процесі розгляду перекладацьких студій поетів, дають можливість виявити глибинні рівні сприйняття митцями інших культур і чужих текстів.

Література

1. Гаврилів Т. Форма і фігура. Ідентичність у художньому просторі : монографія / Тимофій Гаврилів. – Л. : ВНТЛ – Класика, 2009. – 480 с.
2. Кравченко Л. Василь Стус – інтерпретатор поезії Р. М. Рільке : монографія / Леся Кравченко. – Дрогобич : Коло, 2008. – 340 с.
3. Левинас Э. Избранное. Тотальность и Бесконечное / Эммануэль Левинас. – М. ; СПб. : Унив. кн., 2000. – 416 с.

4. Наливайко Д. Літературна імагологія: предмет і стратегії / Д. Наливайко // Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 347 с. – С. 91–103.
5. Наливайко Д. Шукаючи єдності зі світом і людьми. Рільке і Русь / Д. Наливайко // Наливайко Д. Україна очима Заходу / Д. Наливайко – К. : Грамота, 2008. – 784 с.
6. Рихло П. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як интертекст : монографія / Петро Рихло. – Чернівці : Рута, 2005. – 584 с.
7. Рікер П. Сам як інший / Поль Рікер. – К. : Дух і Літера, 2002. – 458 с.
8. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. Т. 3., кн. 1 / Василь Стус. – Л. : Просвіта, 1999. – 486 с.
9. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. Т. 5 (додатк.) / Василь Стус. – Л. : Просвіта, 1998. – 392 с.
10. Целан П. Антологія українського перекладу поезії / Пауль Целан ; упоряд. і передм. П. Рихла. – Чернівці : Букрек, 2001. – 224 с.

УДК 883.3 (09)

Ірина Комінярська
(м. Кременець)

ЕТНОМЕНТАЛЬНА МОДЕЛЬ ГЕРОЯ – ALTER EGO АВТОРА (ЗА РОМАНОМ УЛАСА САМЧУКА "ВОЛИНЬ")

У статті розглянуто етноментальну модель героя як alter ego автора та національну ідентичність у літературній спадщині Уласа Самчука. З'ясовано особливості художньої інтерпретації такої моделі в його романі "Волинь".

Ключові слова: етноментальна модель, alter ego, національна ідентичність, світоглядні пошуки письменника.

Комінярская И. Н . Этноментальная модель героя – alter ego автора по роману Уласа Самчука "Волынь". В статье рассматривается этноментальная модель героя как alter ego и национальная идентичность в литературном наследии Уласа Самчука. Определяются особенности художественной интерпретации такой модели в его романе "Волынь".

Ключевые слова: этноментальная модель, alter ego, национальная идентичность, мировоззренческие искания писателя.

Kominyarska I. M. Ethnomental Model of the Hero as an Alter Ego of the Author (on the Material of Ulas Samchuk's Novel "Volun"). The article treats the ethnomental model of the hero as an alter ego of the author and national identity in Ulas Samchuk's literary works. The article establishes the peculiarities of fictional interpretation of such model in the novel "Volyn".

Key words: ethnomental model, alter ego, national identity, outlooking searches of the writer.

© *Комінярська І. М., 2011*